

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

ДЕПАРТАМЕНТ „ИКОНОМИКА“

Външнотърговски и валутно- курсони условия за устойчив растеж в силно отворена икономика

Елена Спасова Спасова

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и
научна степен „доктор“

по научна специалност 05.02.10 „Световно стопанство и
международни икономически отношения“

Научен ръководител:

Доц. д-р Стефан Ф. Стефанов

София
2016 г.

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение, списък на използваните информационни източници и 8 приложения. Общият обем възлиза на 225 стандартни страници, от които 169 страници основен текст, 14 страници списък на информационните източници и 40 страници приложения. В подкрепа на изложението са включени 36 фигури и 33 таблици. Информационните източници включват 25 заглавия на български език и 201 заглавия на английски език.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на департаментния съвет на департамент “Икономика” към Нов български университет (НБУ) - гр. София.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на г. от часа в зала на НБУ - София на открито заседание на Научното жури. Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в департамент „Икономика“ на НБУ.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

I.1. Актуалност на темата

Огромните платежно-балансови неравновесия в глобален мащаб в последните 15 години са причина редица икономисти¹ да разглеждат световната икономическа и финансова криза от 2009 г. като резултат от тези неравновесия. Това означава, че платежно-балансовите дисбаланси и движенията по неговите сметки като цяло се явяват индикатор за структурни характеристики на икономиката и заслужават по-сериозно внимание. Пример в това отношение, е приетата от ЕС в началото на 2012 г. Процедура при макроикономически дисбаланси, в която се предвижда осъществяване на надзор върху икономиките на Съюза чрез 10 макроикономически показатели – 3 от тях са директно извлечени от платежните баланси на страните (салдо по текущата сметка като % от БВП, нетна международна инвестиционна позиция в % от БВП, изменение на износа като % спрямо предходната година), а още 3 се базират на данни от платежния баланс (държавен дълг, частна задлъжнялост и изменение на реалния ефективен валутен курс). Значимостта на проблема може да бъде обобщена чрез мнението на бившият член на Изпълнителния съвет на ЕЦБ *Lorenzo Bini Smaghi* (2008): *”Външните дисбаланси често са отражение, а дори и симптом, за вътрешни дисбаланси. Икономическите политики не трябва да пренебрегват външните дисбаланси и не трябва да се приема, че те ще се уравновесят сами“*.

Изследването може да бъде поставено и в контекста на новата парадигма за икономика, базирана на знанието, която извежда на преден план важността на характеристики като технологичност и модернизираният на бизнеса. При развиващите се държави това поставя въпроса за средата и възможностите за провеждане на структурни политики, целящи повишаването на качеството и добавената стойност на националното производство. Същевременно качествените характеристики на местните блага, както и общият профил на бизнеса, намират отражение в характера на износа и вноса, както и в структурата на привлечените ПЧИ. Доколкото валутно-курсните режими са фактор за стабилността на макроикономическата среда, а платежният баланс отразява структурата на външнотърговските взаимоотношения, то анализ на техните характеристики и ролята им за икономическия растеж би дал насоки за условията, при които е възможно насърчаване на иновациите и високите технологии.

¹ Например: Bernanke, Ben (2009). “Financial Reform to Address Systemic Risk”, Speech at the Council on Foreign Relations, Washington, DC, (10 March): <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20090310a.htm>

Krugman, Paul (2009). “Revenge of the glut”, The New York Times, (1 March): http://www.nytimes.com/2009/03/02/opinion/02krugman.html?_r=1

Eichengreen, B (2009): “The financial crisis and global policy reforms,” Federal Reserve Bank of San Francisco Asia Economic Policy Conference, October 18–20.

Същевременно България е типична развиваща се икономика, чието развитие в последните 25 години е белязано от прехода към централно-планирана към пазарна икономика. Дългият период на преход се характеризира с противоречиви резултати. Страната достига изходните нива на БВП на глава от населението едва през 2006 г. Днес България е най-бедната и нископроизводителна икономика в ЕС. Това налага извършването на анализ на ефектите от силно либерализираната среда и отвореност на икономиката, отразени в платежния баланс, както и на валутно-курсовия режим върху темповете на икономически растеж. Същевременно изводите от този анализ ще позволят изработване на ефективни мерки за реализиране на стратегия за насърчаване на конкурентоспособността на страната и увеличаване на устойчивите темпове на растеж на икономиката с цел приобщаването ѝ към групата на развитите държави.

I.2. Обект и предмет на изследването

Основни *обекти на изследване* в настоящия дисертационен труд са валутно-курсовия режим и платежният баланс на България, които са отправна точка за анализа на икономическия растеж, регистриран в страната, и на факторите, които определят конкурентоспособността на националното производство на местните и чуждестранните пазари. *Основният предмет* на дисертацията е изследване на зависимостите между икономическия растеж, от една страна, и валутно-курсовите режими и движенията по платежния баланс, от друга. Наред с това се изследват и ограниченията, които те поставят пред икономическия растеж.

I.3. Цел и задачи на дисертационния труд

Основната цел на дисертационния труд е анализ и оценка на перспективите за устойчив догонващ растеж в условия на либерализация на движението на стоки, услуги и капитали чрез изследване на взаимовръзките между валутно-курсовия режим, в който България оперира, характеристиките на външнотърговските ѝ отношения с останалия свят и темповете на икономически растеж. Външнотърговските и валутно-курсовите условия са разгледани като инструменти за измерване на неценовата и ценовата конкурентоспособност на икономиката. На база на това устойчивостта на икономическия растеж бива поставена като проблем за анализ в контекста на международната среда, в която икономиката оперира. Смятаме, че това необходимо условие, когато обект на изследване е силно отворена икономика като България. Валутно-курсовите и външнотърговските условия са разгледани не само като среда при осъществяването на устойчив, балансиран растеж, но и като инструменти за реализиране на стратегия за повишаване на конкурентоспособността на страната на международните пазари, което по своята същност представлява единствения начин за устойчиво повишаване на темповете на растеж в условия на пълна капиталова мобилност и либерализирано движение на стоки

и услуги.

За изпълнение на поставената цел си поставяме следните **конкретни задачи**:

1. Синтезирано представяне и оценка на приложимостта на основните теории за икономическия растеж в дългосрочен и краткосрочен план за обяснение на факторите, определящи неговата устойчивост при силна отвореност на икономиката.
2. Обвързване на концепцията за устойчивост на растежа с конкурентоспособността на икономиката – необходимо условие при анализ на устойчивостта и факторите за нея при силно отворена икономика, вкл. в контекста на анализирани теории за растежа.
3. Систематизирано представяне и дискусия на теоретичната рамка за оценка на неценовата конкурентоспособност през призмата на външнотърговските потоци. Анализ на основните постановки на съвременните теории за платежния баланс и неговото уравнивяване, както и за ефекта на външнотърговските отношения върху икономическия растеж (вкл. теориите за платежно-балансовото ограничение пред растежа).
4. Систематизирано представяне и дискусия на теоретичната рамка за оценка на ценовата конкурентоспособност през призмата на валутно-курсните условия за икономически растеж. Анализ на теоретичните постановки за връзката между валутно-курсния режим и темповете на растеж.
5. Анализ на движенията по сметките на платежния баланс на България и очертаване на тенденции във външнотърговските взаимоотношения на страната със света. Формулиране на изводи за неценовата конкурентоспособност на българската икономика на външните пазари.
6. Проверка на валидността на модела за платежно-балансовото ограничение пред растежа на Антъни Търлоул за България. Спецификация на модела и представяне на основните емпирични резултати.
7. Извършване на сравнителен дескриптивен анализ на ефекта от валутно-курсните режими върху макроикономическото състояние на държавите в преход от ЦИЕ, чрез групирането им по тип валутно-курсен режим и обособяване на ключови направления в макроикономическото им развитие.
8. Разработване на модел на икономическия растеж, позволяващ включване на променлива на валутно-курсния режим. Правилно специфициране на модела с цел да е приложим за наличните данни и извършване на иконометричен анализ за

изследване на наличието и посоката на дългосрочното влияние на основните типове валутно-курсови режими върху икономическия растеж. Анализ на емпиричните резултати и формулиране на изводи за ценовата конкурентоспособност на българската икономика.

9. Формулиране на сценарии за икономическото развитие на България и препоръки за насърчаване на националната конкурентоспособност и повишаване на устойчивите темпове на растеж на страната при отчитане на основните изводи от направеното изследване.

I.4. Изследователска теза

Основната изследователска теза на дисертационния труд е, че при силно отворена икономика валутно-курсовият режим и характеристиките на търсенето на националното производство на местните и на чуждестранните пазари, отразени във външнотърговските потоци, имат съществен ефект върху устойчивите темпове на икономически растеж, тъй като отразяват ценовите и неценовите аспекти на конкурентните позиции на икономиката на международните пазари, и определят перспективите пред държавата за догонващ растеж.

I.5. Методология и ограничения за изследването

Методологическите похвати, които са приложени в рамките на разработката за изпълнение на поставените задачи, са следните:

1. Сравнителен и дескриптивен анализ на наблюдаваните тенденции в основни макроикономически показатели за финансовия и реален сектор и относно движенията по сметките на платежния баланс.
2. Иконометрични техники, включително тестове за първоначална проверка на валидността на данните и определяне на подходящ иконометричен подход, панелна регресия чрез динамичен обобщен метод на моментите, линейна регресия чрез метода на най-малките квадрати и двустепенна регресия с инструментални променливи, тестове за проверка валидността на получените резултати.

Основните ограничения, с които авторът се сблъска при осъществяване на изследването, са свързани най-вече с наличността на достатъчно дълги редици от съпоставими статистически данни за провеждане на емпиричните анализи. Поради това анализът на приложимостта на модела за платежно-балансовото ограничение пред растежа на Търлоул е направен за периода 1994 – 2014 г., а оценката на секторните коефициенти на еластичност на търсенето на износ спрямо цената и спрямо дохода е възможна за още по-кратък период – от 2001 до 2014 г.. Анализът на валутно-курсовите условия за устойчивост на растежа изисква включването на данни за 14 икономики от

ЦИЕ, част от които през 90-те изживяват сериозни сътресения, а при други се наблюдават сериозни колебания на основни макроикономически показатели. Това води до невъзможност за събиране на релевантни данни и съкращаване на изследвания период.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертацията включва увод, три глави, заключение, списък на използваните литературни източници и 8 приложения.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод

ГЛАВА ПЪРВА. УСТОЙЧИВОСТ НА РАСТЕЖА В СИЛНО ОТВОРЕНА ИКОНОМИКА В КРАТКОСРОЧЕН И ДЪЛГОСРОЧЕН ПЛАН И НАЦИОНАЛНА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ

- 1.1 Устойчивост на икономическия растеж в дългосрочен план
- 1.2 Устойчивост на икономическия растеж в краткосрочен план
- 1.3 Конкурентоспособност на икономиката – теоретична рамка и видове
 - 1.3.1 Теоретична рамка за оценка на неценовата конкурентоспособност: съвременни теории за анализ на платежния баланс и платежно-балансовите ограничения пред растежа
 - 1.3.2 Теоретична рамка за оценка на ценовата конкурентоспособност: ефект на валутно-курсовия режим върху растежа

ГЛАВА ВТОРА. НЕЦЕНОВА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА: ЕМПИРИЧЕН АНАЛИЗ НА ВЪНШНОТЪРГОВСКИТЕ УСЛОВИЯ ЗА УСТОЙЧИВ ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ

- 2.1 Характеристики на външнотърговските отношения на България през периода 1991-2015 г.
 - 2.1.1 Динамика на платежния баланс през периода 1991 - 1997 г.
 - 2.1.2 Динамика на платежния баланс през периода 1998 – 2002 г.
 - 2.1.3 Динамика на платежния баланс през периода 2003 – 2008 г.
 - 2.1.4 Динамика на платежния баланс през периода 2009 – 2015 г.
- 2.2 Платежно-балансово ограничение пред икономическия растеж на България
 - 2.2.1 Емпирични изследвания на платежно-балансовото ограничение пред растежа
 - 2.2.2 Приложимост на концепцията за платежно-балансовото ограничение пред растежа за България
- 2.3 Изводи за неценовата конкурентоспособност на българската икономика и външнотърговските условия за устойчив икономически растеж

ГЛАВА ТРЕТА. ЦЕНОВА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА: ЕМПИРИЧЕН АНАЛИЗ НА ВАЛУТНО-КУРСОВИТЕ УСЛОВИЯ ЗА УСТОЙЧИВ ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ

- 3.1. Емпирични изследвания на ефекта от валутно-курсoвия режим върху икономическия растеж
- 3.2. Дескриптивен анализ на ценовата конкурентоспособност на държавите от централна и източна Европа – валутно-курсoви режими и икономически растеж
 - 3.2.1 Финансова стабилност на страните в преход от централна и източна Европа
 - 3.2.2 Стабилност на реалната икономика в страните в преход от централна и източна Европа
 - 3.2.3 Устойчивост на развитието и догонващ растеж на страните в преход от централна и източна Европа
- 3.3. Иконометричен анализ на ценовата конкурентоспособност на държавите от централна и източна Европа – валутно-курсoви режими и икономически растеж
 - 3.3.1 Определяне на валутно-курсoвия режим
 - 3.3.2 Данни и построяване на модел на икономическия растеж
 - 3.3.3 Избор на подходяща техника за оценка на модела
 - 3.3.4 Емпирични резултати
- 3.4. Изводи за ценовата конкурентоспособност на българската икономика и валутно-курсoвите условия за устойчив икономически растеж

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА И ПОВИШАВАНЕ НА УСТОЙЧИВИТЕ ТЕМПОВЕ НА РАСТЕЖ НА БЪЛГАРИЯ– СЦЕНАРИИ ЗА РАЗВИТИЕ

- 4.1 Реалистичен сценарий
 - 4.1.1 Неценова конкурентоспособност: външнотърговски условия за растеж
 - 4.1.2 Ценова конкурентоспособност: валутно-курсoви условия за растеж
- 4.2 Песимистичен сценарий
 - 4.2.1 Неценова конкурентоспособност: външнотърговски условия за растеж
 - 4.2.2 Ценова конкурентоспособност: валутно-курсoви условия за растеж
- 4.3 Оптимистичен сценарий
 - 4.3.1 Неценова конкурентоспособност: външнотърговски условия за растеж
 - 4.3.2 Ценова конкурентоспособност: валутно-курсoви условия за растеж

Заклучение

Използвана литература

Приложения

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В тази част на автореферата са представени основните моменти в главите от дисертационния труд.

В *увода* е подчертана актуалността на разглежданата проблематика и е формулирана изследователската теза и основните работни хипотези. Дефинирани са целта, обектът, предметът на изследването и конкретните задачи в дисертационния труд.

ГЛАВА ПЪРВА. УСТОЙЧИВОСТ НА РАСТЕЖА В СИЛНО ОТВОРЕНА ИКОНОМИКА В КРАТКОСРОЧЕН И ДЪЛГОСРОЧЕН ПЛАН И НАЦИОНАЛНА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ

Първа глава разглежда устойчивостта на икономическия растеж в дългосрочен и краткосрочен план през призмата на основните теории за икономическия растеж. Целта е очертаване на основните фактори за устойчивост на растежа в краткосрочен и дългосрочен план. Това допринася за по-прецизно дефиниране на понятието „устойчив растеж“, вкл. в контекста на факторите, които определят темповете на икономически ръст в краткосрочен и дългосрочен план. Предвид факта, че основен обект на изследване е българската икономика, оценката на съществуващите теории е направена при отчитане на приложимостта им за силно отворена развиваща се икономика.

Предвид това, че прегледът на теориите за икономическия растеж се базира на идеята за осъществяване на догонващ, устойчив растеж в контекста на политиките и институционалната среда, които биха могли да улеснят този процес, то заключаваме, че неокласическата теория за растежа не е подходяща изходна точка за анализ и обяснение на устойчивостта на растежа. Статистическите данни за задълбочаване на пропастта между развити и развиващи се държави е доказателство за невалидността на модела, който не съумява да обясни устойчивото наличие на тези разлики, както и не дава препоръки за тяхното премахване. Същевременно намираме, че ендегенната теория предоставя убедителна рамка за анализ и обяснение на устойчивата икономическа дивергенция в глобален мащаб. На база на това можем да твърдим, че ендегенните теории за растежа предоставят добра рамка за емпиричен анализ и обяснение на перспективите за осъществяване на дългосрочен устойчив растеж. Наред с това фокусът върху оценка на капацитета на дадена икономика за интензивен икономически ръст дава необходимите отправни точки за критичен анализ на мерките, които биха могли да се предприемат за икономическа конвергенция с развития свят – средата, в която поставяме анализа на устойчивостта на растежа в изследването.

В рамките на точка 1.2. устойчивостта на растежа в краткосрочен план е дефинирана като способността на икономиката да намалява колебанията на БВП чрез използването на целенасочени стабилизационни политики. Същевременно краткосрочните мерки за стабилизация имат ефект върху дългосрочните перспективи за икономически растеж, което налага анализ на възможностите за устойчив растеж чрез използване на инструментите на паричната, фискалната и валутно-курсовата политики особено предвид факта, че техният ефект се влияе от степента на отвореност на икономиката, а те, от своя страна, имат въздействие върху характера и интензивността на външотърговските отношения на държавата със света.

По-нататъшният анализ се фокусира върху възможностите пред развиващите се отворени икономики за стабилизиране на икономическия ръст в краткосрочен план чрез прилагане на инструментите на посочените политики. Това е направено в контекста на теорията за постигане на всеобщо равновесие на Мъндел и Флеминг (IS-LM-BP модела), която се явява основната концепция за постигане на устойчивост на растежа в краткосрочен план.

На база на наблюденията се заключава, че ефективността на стабилизационните политики не се определя по презумпция само на база валутно-курсовия режим, в който оперират държавите, но и предвид конкурентоспособността им на външните пазари и структурата на местния бизнес.

Условието за силна отвореност налага устойчивостта на растежа да бъде поставена в контекста на международните среда и позиции на анализираната икономика, което извежда на преден план ефекта от външната икономическа среда върху макроикономическото състояние на изследваното стопанство. Поради това в точка 1.3 концепцията за устойчивост на растежа е разгледана през призмата на конкурентоспособността на икономиката. В рамките на главата са анализирани основните аспекти на националната конкурентоспособност и са дефинирани подходите за анализ на неценовата и ценовата конкурентоспособност на българската икономика.

За целите на изследването националната конкурентоспособност е анализирана през призмата на определението на ОИСР. Според организацията конкурентоспособността се определя от „степената, в която една страна, при условията на свободна търговия и справедливи пазарни отношения, произвежда стоки и услуги, които издържат теста на международните пазари, като същевременно поддържа и увеличава реалните доходи на своето население.” (OECD (1992), p.2372). Смятаме, че това определение е най-подходящо за целите на изследването поради това, че конкурентоспособността на съответната

² OECD. 1992. Technology and the economy: The key relationships. Paris: OECD.

държава се разглежда задължително в контекста на повишаване на благосъстоянието на населението, което директно кореспондира с концепцията за устойчивост на икономическия растеж с цел догонване. Това определение изключва по презумпция възможностите за временно повишаване на производителността на икономиката чрез намаляване на разходите за труд и поддържане на ниски трудови възнаграждения, което би понижило цените на износа, но би довело до намаляване на жизнения стандарт – стратегия, която противоречи на целите за устойчив догонващ растеж. Тази дефиниция съответства на възгледа на ендогенната теория за растежа, където фактори за икономически растеж са човешкият капитал, образованието и иновационните системи, които могат да осигурят определени темпове на устойчив растеж при цялостно подобряване стандарта на живот.

Избраният подход за анализ на неценовата конкурентоспособност на българското производство на вътрешните и външните пазари включва оценка на движенията по сметките на платежния баланс с цел изследване на структурните характеристики на външната търговия и на платежно-балансовите ограничения пред икономическия растеж.

Предвид факта, че основен обект на изследване е българската икономика, която от 1997 г. оперира в условия на фиксираност на валутния курс на лева спрямо еврото (до 2001 г. спрямо германската марка), ценовата конкурентоспособност на българската икономика следва да бъде оценена чрез анализ на ефекта от валутно-курсовия режим върху темповете на растеж, които икономиката регистрира. Този анализ може да се извърши в сравнителен план чрез съпоставка с ефекта, който имат алтернативни валутно-курсови режими върху растежа.

С оглед определените подходи за анализ на ценовата и неценовата конкурентоспособност на България с цел оценка на устойчивите ѝ темпове на растеж и дефиниране на методи за тяхното повишаване, в точки 1.3.1 и 1.3.2 е направен кратък теоретичен обзор на поставените проблеми. На първо място са разгледани съвременните теории за анализ на платежния баланс и платежно-балансовите ограничения пред растежа. Смятаме, че този теоретичен анализ предоставя отправните точки за оценка на неценовата конкурентоспособност на българската икономика през последните десетилетия. На второ място са изследвани теоретичните аспекти на ефекта на различните валутно-курсови режими върху темповете на икономически растеж, които дадена икономика регистрира. Този анализ, от своя страна, предоставя насоки за емпиричния анализ на ценовата конкурентоспособност на България чрез оценка на ефекта на валутно-курсовия режим, в който страната оперира, върху темповете на икономическия растеж и тяхната устойчивост.

С оглед поставяне на теоретичната рамка на разглежданите проблеми е направен анализ на една от основните теории за значимостта на платежния баланс – интертемпоралният подход, превърнал се в ортодоксална теория в последните години. Причината за фокуса именно върху този подход е неговата популярност и претенциите, които теорията има да обединява класическия подход на абсорбцията и монетаристкия подход за анализ на платежния баланс. Критичният анализ на основните предпоставки и изводи на подхода показва, че интертемпоралният подход не може да обясни или предвиди платежно-балансовите дисбаланси и структурните проблеми, характеризиращи страните от ЦИЕ в последните 15 години. Поради това като подходяща теоретична рамка за настоящото изследване е анализирана и определена теорията за платежно-балансовото ограничение пред растежа на Антъни Търлоул. Представени са основните теоретични постановки на модела.

Анализът на теоретичните основи за връзката между валутно-курсовия режим и темповете на растеж (точка 1.3.2) не води до категорични резултати. След направения обзор на теоретичните дискусии по въпроса може да се заключи, че ясна теоретична връзка между валутно-курсов режим и икономически растеж не може да се определи. Интерпретациите за съществуването на подобна връзка биват разнопосочни. Това поставя въпроса в полето на емпиричните изследвания.

ГЛАВА ВТОРА. НЕЦЕНОВА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА: ЕМПИРИЧЕН АНАЛИЗ НА ВЪНШНОТЪРГОВСКИТЕ УСЛОВИЯ ЗА УСТОЙЧИВ ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ

В рамките на втора глава се анализира неценовата конкурентоспособност на българската икономика през призмата на структурата на външотърговските ѝ отношения през последните 25 години. Целта е да се оценят външотърговските условия за устойчивост на растежа в случая на България и да се анализира наличието на платежно-балансови ограничения пред растежа през призмата на възможностите за осъществяване на догонване. Анализът е в три части: 1) дескриптивен анализ на платежния баланс на страната за целия период на преход, от 1991 г. до 2015 г.; 2) иконометричен тест на модела на Антъни Търлоул за платежно-балансовото ограничение пред растежа за България през периода 1994-2014 г.; 3) оценка на коефициентите на еластичност на търсенето на износ и внос спрямо цената и спрямо дохода на секторно ниво през периода 2001-2014 г.. Въз основа на направените емпирични анализи са формулирани изводи за конкурентоспособността на страната и възможностите пред нея за устойчив догонващ растеж при текущата структура на националното производство и външната търговия.

Анализът на външотърговските отношения на България през целия период на прехода до момента е извършен чрез изследване на размера и измененията по сметките на

платежния баланс на страната. За целта анализираният период е разделен на няколко подпериода. Това разделение е обусловено от макроикономическото състояние на българската икономика през съответния период; от етапите на прехода към пазарна икономика и от интензивността на външнотърговските отношения. Въз основа на приетите критерии са обособени 4 подпериода:

- 1) Подпериод I: Първи години на прехода: 1991 – 1997 г. В рамките на този подпериод са предприети първите стъпки по либерализиране на икономиката в контекста на стратегията за преминаване от централно-планирана към пазарна икономика. В макроикономически план този подпериод се характеризира с редица сътресения в икономиката: той започва след обявяването на мораториум по външния дълг на България (1990 г.); криза през 1991 г.; криза през 1996 г. съпътствана с хиперинфлация. През този подпериод България е изолирана от международните пазари и обема на външнотърговските потоци спада драстично. Наред с това, се наблюдава изолация на международните финансови пазари.
- 2) Подпериод II: Постепенно възстановяване на икономиката: 1998 – 2002 г. Това са годините на най-интензивни приватизационни процеси и постепенно интегриране на България на международните пазари. В макроикономически план икономиката се възстановява от кризата 1996-1997 г. Подпериодът започва с въвеждането на система на паричен съвет в страната, което допринася за стабилизацията.
- 3) Подпериод III: Икономически бум: 2003 – 2008 г. В рамките на тези години българската икономика изживява подем, който се характеризира с нарастващи притоци на ПЧИ, интензивна инвестиционна дейност и повишена инфлация в последните години от периода. В рамките на този период България е приета в ЕС и останалите държави-членки са превръщат в основен търговски партньор на страната. Подпериодът се характеризира със силна отвореност на икономиката и увеличаване на външнотърговските обеми.
- 4) Подпериод IV: Световна финансова и икономическа криза: 2009 – 2015 г. През този период България е засегната от световната финансова и икономическа криза. Рецесията, която икономиката изживява, бива последвана от няколко години на относителен икономически застой. Подпериодът се характеризира с драстичен спад във външната търговия и ПЧИ и известно уравнивяване на сметките на платежния баланс в резултат на спада.

Всеки един от определените подпериоди се анализиран чрез използване на един и същи подход за изследване на платежния баланс. Този подход има следните елементи:

- 1) Анализ на текущата сметка на платежния баланс: изследвани са измененията по отделните статии на текущата сметка, както и размера и знака на салдото по текущата сметка и, в частност, търговското салдо. Анализират се измененията в износа и вноса на стоки, както в количествено отношение, така и в структурен план.
- 2) Анализ на капиталовата и финансовата сметки на платежния баланс: изследват се движенията по статиите на тези сметки като особено внимание са отделя на обема и структурата на ПЧИ и на статия „Други инвестиции“. Анализът на тези сметки е необходим за оценката на конкурентоспособността на страната, тъй като по тези сметки е отразен инвестиционния интерес към България и възможностите за правене на бизнес в страната. Наред с това, там където е необходимо за целите на анализа, е посочено и интерпретирано изменението по сметка „Резервни активи на БНБ“.
- 3) Анализ на причините и факторите за наблюдаваните тенденции през периода: анализират се основните вътрешно- и външноикономически фактори, които имат пряко въздействие върху наблюдаваните изменения по сметките на платежния баланс и върху структурата и обема на външотърговските отношения на страната със света. Дава се оценка на ефекта от тези фактори в кратко- и дългосрочен план.

Анализът на движенията по сметките на платежния баланс показва, че:

- 1) Липсва диверсификация на търговските партньори, т.е. налице е прекомерна регионална концентрация на износа и вноса; в началото на периода – към страните от СИВ, а след това – към страните от ЕС. Това поставя България в уязвима позиция, тъй като основните ѝ търговски партньори имат близки икономически цикли.
- 2) В първите години на прехода България губи традиционни партньори, което налага бързо навлизане на нови пазари, където България няма конкурентни предимства. Същевременно либерализацията води до шок за българските износни производства, които не са достатъчно конкурентни спрямо чуждестранната конкуренция, но и не разполагат със средства за модернизиране.
- 3) В резултат на горепосоченото като основни износни производства се утвърждават нискотехнологични, трудопоглъщащи блага (дрехи, обувки, храни и суровини за храни), както и производства, базирани на природните богатства на страната (медни руди, стомана, чугун).
- 4) Стабилизацията на икономиката води до нарастване на вътрешното

потребление в България, което дава като резултат засилен ръст на вноса на потребителски стоки. Относително малкият спад на вноса на потребителски стоки в резултат на кризата от 2009 г. показва, че търсенето на вносни потребителски стоки е относително нееластично спрямо дохода и води до извода, че българското производство не е достатъчно атрактивно, за да замести вноса.

- 5) Хроничното негативно салдо по търговския баланс е ясен сигнал за проблеми в конкурентоспособността на България на международните пазари в годините на преход. Липсват тенденции за системно коригиране на дисбаланса във външната търговия.
- 6) Българският износ е суровинно зависим от внос, което говори за липса на устойчиви конкурентни предимства на износа и преимущества съсредоточени в цената на труда. Това обстоятелство категорично не кореспондира със стратегия за догонващ растеж, което поставя въпроса за целенасочени политики за промяна на това обстоятелство.
- 7) ПЧИ, привлечени в страната до момента, не могат да се считат за инструмент за дългосрочно реструктуриране на икономиката, повишаване на експортния ѝ потенциал или намаляване на импортните ѝ зависимости, поради факта, че те са основно концентрирани в секторите на сделки с недвижими имоти, търговия, финансово посредничество и строителство. Тези сектори обслужват вътрешното потребление, а резкият им отлив в периода на кризата показва относително краткосрочен инвеститорски интерес в България в резултат на конюнктурни условия. Това е причина те да бъдат определени като проявление на спекулативен интерес към българската икономика, дължащ се на текущи обстоятелства, без дългосрочен ефект.
- 8) Движенията по сметките на платежния баланс се характеризират със силно изразена процикличност, която допълнително се засилва в резултат на държавните политики през периода във фискалната сфера и на оперирането на паричен съвет в страната.

В точка 2.2. е тествана валидността на простото правило на Търлоул, както и формулировката на *Bertola* за платежно-балансовото ограничение пред растежа за България, като периодът за оценка е 1994-2014 г. Първите години на прехода (от 1991 г. до 1993 г.) са изключени, поради огромните колебания на изследваните променливи в този период, което би изкривило модела. Наред с това профилът на износа и вноса през тези години се различава от тенденциите, които може да се каже, че се наблюдават през целия останал период до 2014 г., както в продуктов, така и в регионален аспект (тези характеристики са вече анализирани в дескриптивния анализ на платежния баланс, който

включва този период).

Методологията на изследването се базира на подхода на *Soukiazis, Muchova and Lisy* (2013), като са специфицирани функция на износа и функция на вноса, за да се оценят необходимите коефициенти на еластичност. Като инструменти за оценка са използвани обикновения метод на най-малките квадрати /OLS/ и двустъпков метод на най-малките квадрати /2SLS/. Резултатите от направеното изследване са посочени в таблицата по-долу.

<i>Оценка на валидността на закона на Търлоул за България</i>	
	Оценка
Изменение на БВП, годишен %, средна стойност за България, за 1994-2014	2.63
Износ, годишно % изменение, средна стойност за 1994-2014	5.69
Внос, годишно % изменение, средна стойност за 1994-2014	6.54
Изменение на БВП, годишен %, средна стойност за развити страни, за 1994-2014	2.76
Еластичност на износа спрямо дохода, България, ϵ (OLS)	1.94
Еластичност на вноса спрямо дохода, България, π (2SLS)	2.24
Ценова еластичност на износа, България, η (OLS)	0.75
Ценова еластичност на вноса, България, ψ (2SLS)	-0.38
Закон на Търлоул: $y_b = x/\pi$	2.54
Закон на Търлоул (формулировка на Bertola): $y_b = z\epsilon/\pi$	2.39

Резултатите ясно показват, че действителният темп на растеж на българската икономика в периода 1994-2014 г. е много близък до нивото, предвидено от закона на Търлоул, независимо от използваната формула. На база на това можем да твърдим, че законът на Търлоул е в състояние на предвиди и обясни растежа в страната. Парадоксалното е, че предвидените темпове на растеж са по-ниски от средните нива на икономически растеж в развитите държави. Ако приемем, че тези държави са растели балансирано в дългосрочен план, то можем да заключим, че дългосрочните равновесни темпове на растеж на България, при тази структура на външотърговските й отношения и текущия профил на икономиката, не са достатъчно високи за осъществяване на догонващ растеж.

Тези изводи се потвърждават и при приложението на теста на Бертола ($y_b/z = \epsilon/\pi$). Отношението на еластичностите на износа и вноса спрямо дохода е 1.94/2.24; коефициент по-малък от единица, т.е. при текущата структура на българското производство, което

прави вносът по-привлекателен на вътрешните пазари, отколкото е нашият износ на външните пазари, България не може да расте устойчиво с темпове, надвишаващи световния растеж.

В допълнение анализът на еластичностите на търсене на износа е разширен чрез мултисекторен анализ на функцията на експорта, като са формирани 4 основни групи износ: потребителски стоки, суровини и материали, енергийни ресурси и инвестиционни стоки. Оценката на еластичностите по групи износни стоки позволява по-задълбочен анализ на конкурентните предимства на българския износ, както и предоставя повече детайли за факторите за неговото изменение. Тук липсата на съпоставими данни води до съкращаване на периода, като секторните еластичности са оценени за периода 2001-2014 г.

В резултат на направените тестове за валидността на модела на платежно-балансовото ограничение пред растежа за България могат да се направят следните изводи:

- 1) Теорията за платежно-балансовото ограничение пред растежа е приложима за България и успява относително точно да предвиди действителните дългосрочни темпове на растеж на икономиката.
- 2) По-високата доходна еластичност на вноса спрямо тази на износа е ясна индикация за сериозни проблеми на българското производство на вътрешните и външните пазари, тъй като е сигнал за относително ниска конкурентност на българския бизнес, както на външните пазари, така и на вътрешните. В контекста на възможностите за осъществяване на устойчив догонващ растеж, това съотношение означава, че ускорени темпове на растеж на българската икономика биха довели до по-бърз ръст на вноса в сравнение с износа и натрупване на външни дисбаланси.
- 3) Оцененият устойчив темп на дългосрочен растеж не е достатъчно висок за осъществяване на догонващ растеж.
- 4) Положителната ценова еластичност на износа се дължи най-вече на специализацията на България в износни производства, при които цените са определени на международно ниво (напр. метали), както и на относително малките позиции на страната в экспортните ѝ пазари – фактор за относително слабо влияние при ценообразуването.
- 5) При текущия профил на износа и вноса на страната, устойчивият дългосрочен растеж на България ще достига едва 80% от темповете на растеж на развития свят. Това означава, че в дългосрочен период България по-скоро ще изостава, отколкото да догонва развитите икономики.

- 6) Оценките за ценова еластичност на износа и вноса показват, че девалвация на лева не би имала дългосрочно въздействие върху конкурентността на българския бизнес на външните пазари.
- 7) Устойчив догонващ ръст на икономиката може да се постигне чрез реструктуриране и инвестиции в износни сектори с по-висока доходна еластичност. Наред с това, трябва да се предприемат мерки за ориентация на износа към повече и различни държави, както и да се вземат мерки за намаляване на импортната зависимост както на икономиката като цяло, така и на редица експортни сектори.

Направеният анализ хвърля светлина и върху още един аспект на развитието на българската икономика в последните две десетилетия – ефекта на системата на паричен съвет върху макроикономическото състояние. При фиксиран валутен курс, когато ценови промени за постигане на уравнивяване са невъзможни, платежният баланс се уравнивява в дългосрочен план чрез промени в съвкупното производство. Преките ефекти от функционирането на системата на фиксиран курс се изразяват в по-силната отвореност на икономиката, което я прави уязвима на външни шокове, намиращи отражение по платежния баланс. Освен това присъщата процикличност на паричния съвет прави дисбалансите още по-изразени, както в периоди на бум, така и в периоди на спад. Това се дължи на един от основните индиректни ефекти от функционирането на паричен съвет – намаляване на инструментите за реакция на икономическия цикъл. Наред с това анализ на политиките на правителството, които биха могли да коригират огромните външни дисбаланси в България през периода, показва, че в условията на паричен съвет тяхната адекватност и ефективност са силно намалени.

Ключов извод от направените изследвания е, че България не е достатъчно конкурентна на международните пазари, за да може да осъществи стратегия за устойчив догонващ растеж. Характерът на износа и вноса предполага профил на българската икономика, който прави невъзможно наличието на дългосрочен темп на растеж, надвишаващ световните нива. Трите аспекта на изследването предоставят различни, но допълващи се детайли за конкурентните позиции на България на международно ниво, както и важни изводи за вътрешноикономическите процеси по време на прехода.

В заключение анализите на движенията по платежния баланс и на платежно-балансовите ефекти върху растежа на България показват хронични проблеми на българската икономика, които са заложили още в началото на прехода към пазарна икономика и чието разрешаване в условия на либерализирана международна търговия и силна ограниченост на инструментите на фискалната и паричната политики (поради функционирането на паричен съвет) е трудна задача.

ГЛАВА ТРЕТА. ЦЕНОВА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА: ЕМПИРИЧЕН АНАЛИЗ НА ВАЛУТНО-КУРСОВИТЕ УСЛОВИЯ ЗА УСТОЙЧИВ ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ

Трета глава се фокусира върху оценка на ценовата конкурентоспособност на българската икономика. Тъй като от 1997 г. до момента България оперира в система на паричен съвет, тази оценка е направена чрез анализ на ефекта на валутно-курсския режим върху колебанията на икономическия растеж. Изследването е извършено в сравнителен план чрез включването на останалите икономики в преход от ЦИЕ (анализът е върху 14 икономики). Използвани са два подхода за анализ на ефекта:

- 1) Чрез дескриптивен анализ на ефекта на валутно-курсските режими върху макроикономическото състояние на икономиките в преход при обособяване на три направления:
 - a. Финансова стабилност;
 - b. Стабилност на реалната икономика;
 - c. Догонващ растеж.
- 2) Чрез иконометричен анализ на ефекта на валутно-курсските режими върху темповете на растеж при същата селекция от държави. Разработен е модел на растежа, позволяващ включване на променлива на валутно-курсския режим. Иконометричният анализ е извършен чрез динамичен обобщен метод на моментите за изследване на наличието и посоката на дългосрочното влияние на основните типове валутно-курскови режими върху икономическия растеж.

Дескриптивният и иконометричният анализи разглеждат Албания, България, Естония, Латвия, Литва, Македония, Полша, Румъния, Словакия, Словения, Сърбия, Унгария, Хърватия, Чехия за 13-годишен период от 2002 до 2014 година. Изборът на държавите се базира на целта да се изследват икономики, които са в преход от планова към пазарна икономика и имат ясна проевропейска ориентация на външнотърговските взаимоотношения. Във връзка с това, са включени не само икономики в преход, които са членки на ЕС, но и такива, които ясно декларират желание и целенасочени политики в посока европейска интеграция и чиито икономики са тясно обвързани със западноевропейските държави. По този начин се осигурява селекция от икономики със съпоставими вътрешноикономически процеси (поради сходството на политиките за осъществяване на преход), но и сходни външнотърговски позиции и обвързаности. Този подход осигурява анализ на ефекта на валутно-курсския режим в условия на свободно движение на капитали и стоки, при това при относителна прилика на външноикономическите обвързаности, в частност, с икономиките на ЕС.

Дескриптивният анализ на финансовата стабилност на тези икономики ясно показва тенденции на по-висока частна задлъжнялост и волатилност на капиталовите потоци в страните с фиксиран валутно-курс режим. Един от основните изводи е, че финансовите системи на тези икономики са по-уязвими на външноикономически шокове. За сметка на това, тези държави се характеризират с по-устойчиви нива на държавния дълг и бюджетния баланс. Анализът показва обратните тенденции при страните в гъвкав и междинен валутно-курс режим.

По отношение на стабилността на реалната икономика, се забелязват структурни дефекти при всички изследвани икономики. Анализът показва, че икономическият бум в тези държави се дължи преди всичко на ръст на крайното потребление при устойчиви дефицити по текущата сметка. Все пак държавите с фиксиран валутен курс отчитат много по-силни реакции на БВП спрямо икономическия цикъл; държавите с гъвкави режими регистрират много по-ниски колебания на БВП. Това може да се обясни с процесите на вътрешна девалвация, които фиксираните икономики изживяват в периоди на криза.

Докато предходните два изследвани аспекта водят до констатиране на известни причинно-следствени връзки между валутно-курсните режими и разглежданите макроикономически променливи, то при изследване на степента на реална конвергенция не могат да се направят категорични изводи за наличието на такава връзка.

Дескриптивният анализ дава ценни сведения за предимствата и недостатъците на различните валутно-курсни режими в разглежданите преходни икономики, но въпреки това не могат да се направят категорични изводи за дългосрочния им ефект. Поради това се налага изследване на този ефект чрез иконометрични техники.

При построяване на модела на икономическия растеж бяха отразени основните проблеми, които биха могли да възникнат при неговата оценка. С оглед избора на подходяща техника бяха взети предвид често срещаната ендогенност на използваните променливи, евентуалното наличие на коинтеграция, автокорелация и фиксирани ефекти. Именно поради това, счетохме обобщения метод на моментите за една от най-ефективните техники. Всички тестове за проверка на валидността на модела и използваните инструментални променливи са успешни.

Резултатите от регресията убедително показват наличието на връзка между валутно-курсните режими и икономическия растеж.

В таблицата по-долу са представени резултатите от регресията.

Резултати от регресията

Зависима променлива: БВП	Коефициент	Стандартна грешка
<i>БВП за предходна година</i>	.4251412*** (0.000)	.0761468
<i>БВП към 2001г.</i>	-.0453528 (0.563)	.0785078
<i>Продължителност на живота към 2001 г.</i>	3.515201 (0.628)	7.253181
<i>Средно образование</i>	.0165501 (0.728)	.0475001
<i>Икономическа отвореност</i>	.0639659** (0.042)	.0315092
<i>Държавни разходи</i>	-.1677068*** (0.002)	.0547012
<i>Общи инвестиции</i>	.5444506*** (0.000)	.0626044
<i>Инфлация</i>	-.0313886 (0.743)	.0957621
<i>Фиксиран курсов режим</i>	-1.01686* (0.080)	.5814792
<i>Междинен курсов режим</i>	-.7935085* (0.089)	.4668468
<i>Индекс за демократичност</i>	.3967816 (0.274)	.363076
<i>Prob > chi2</i>	0.000	
<i>Arellano-Bond тест за AR(1) в първи разлики</i>	z-score=-1.94	p-стойност=0.052
<i>Arellano-Bond тест за AR(2) в първи разлики</i>	z-score=-0.53	p-стойност=0.594
<i>Тест на Sargan за валидност на инструментите</i>	p-стойност=0.119	
<i>Difference-in-Sargan тестове за екзогенност на инструменталните променливи по групи:</i>		
- <i>ГММ инструменти (трети лаг на инфлация, инвестиции; индекс на демократичност; средно образование, икон. отвореност; валутно-курсони режими)</i>	p-стойност=0.300	
- <i>Стандартни инструменти (първоначални нива на БВП и продължителност на живота; променливи за време)</i>	p-стойност=0.711	

Забележка: Посочени са калкулираните коефициенти и р-стойности в скоби; *, ** и *** - нива статистическа значимост при 10%, 5% и 1% ниво на статическа значимост, съответно.

На база на тези резултати и на предходните анализи, можем да твърдим, че гъвкавите валутно-курсони режими водят до по-висок икономически растеж в сравнение с междинните и фиксирани режими. Нещо повече, държавите в преход, които оперират във фиксиран валутно-курсони режим, отчитат най-нисък и най-нестабилен икономически ръст при равни други условия. Отклонението от средните нива на растеж в сравнение с гъвкавите режими възлиза на около 1 %. Сред причините за по-ниския растеж могат да се

посочат по-големия ефект на външни шокове и относително голямата нестабилност на макроикономическата среда, водеща до сериозни отклонения от устойчивите нива на растеж.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА И ПОВИШАВАНЕ НА УСТОЙЧИВИТЕ ТЕМПОВЕ НА РАСТЕЖ НА БЪЛГАРИЯ– СЦЕНАРИИ ЗА РАЗВИТИЕ

Дисертацията завършва с разработване на три сценария за развитието на България в средносрочен план – реалистичен, песимистичен и оптимистичен сценарий. В рамките на представените сценарии се посочват препоръки за насърчаване на устойчивия растеж и конкурентоспособността на страната, които се базират, както на теорията, така и на резултатите от направените изследвания в рамките на дисертацията.

На база на направените изследвания на условията за осъществяване на устойчив догонващ растеж могат са очертани основни стъпки за повишаване на конкурентоспособността на България и подобряване на перспективите ѝ за реална конвергенция.

Основни теми, съставлящи сценариите, са: 1) неценова конкурентоспособност: с фокус върху вътрешни структурни и стабилизационни политики за подобряване и/или поддържане на неценовите предимства на българската икономика на външните и вътрешните пазари; 2) ценова конкурентоспособност: с фокус върху валутно-курсните условия за устойчивост на растежа, тяхната промяна или поддържане. Всеки един от сценариите адресира до определена степен констатираните проблеми в българската икономика като разликата се състои в скоростта на справяне със структурните дефекти.

Предвид поставената цел за осъществяване на устойчив догонващ растеж, *реалистичният сценарий* за създаване на условия за постигане на по-висока неценова конкурентоспособност включва структурни политики в сферата на образованието и научно-развойните дейности, политики за насърчаване на по-високотехнологични производства и постепенно преориентиране на националното производство към сектори с по-висока добавена стойност. Посочени са и мерки за намаляване на импортната зависимост на страната, което може да бъде постигнато чрез диверсифициране на доставчиците на горива и енергийни ресурси. Наред с това могат да се предприемат мерки за засилване на износа на преработени блага. Дават се специфични препоръки за реформиране на данъчната и бюджетната системи с цел премахване на тяхната процикличност.

В рамките на анализа на реалистичните перспективи относно ценовата

конкурентоспособност на българската икономика е дадена оценка на ефектите от присъединяване на България към Евророната, като най-вероятния сценарий за премахване на системата на паричен съвет, в която икономиката оперира в момента. Въз основа на анализа заключаваме, че ако интеграционния модел на ЕС не се промени, то влизането на България в Евророната би било просто смяна на ситуацията на невъзможна трилема със сходна. А промяната на интеграционния модел преминава през задължително отчитане на реалната конвергенция между държавите.

Песимистичният вариант за развитието на структурните и секторните политики и техния ефект върху конкурентните позиции на България през следващите години най-общо може да се обобщи като процес на засилване на тенденциите, характеризиращи тези политики в последните десет години. Обърнато е специално внимание на ефектите върху конкурентоспособността и благосъстоянието от текущата фискална политика и са оценени ефектите от прилагането на твърди фискални правила.

Смятаме, че песимистичният сценарий, който може да се развие в страната, по отношение на валутно-курсовия режим е отлагане на присъединяването на България към Евророната (поради вътрешни и външни причини) и запазване на системата на паричен съвет за неограничен период от време. Във връзка с това анализираме ефектите от това за конкурентността на местното производство и опасностите за макроикономическата стабилност. Анализирана е аржентинската криза от 1999-2002 г. като пример за прекомерно натрупване на дисбаланси поради фиксираност на курса. Ясно са дефинирани алтернативите в случай на дестабилизация: вътрешна или валутно-курсова девалвация.

Политиките, на които трябва да се обърне особено внимание при **оптимистичния сценарий** за развитието на българската икономика с цел изграждането на устойчиви възможности за растеж, са в две посоки: 1) политики за мобилизиране и повишаване на ефективността на наличните ресурси; 2) политики за реструктуриране на националното производство. Тези политики дават отговор не само на въпроса „Колко произвеждаме?“, но имат за цел да премахнат основната пречка за осъществяване на устойчив догонващ растеж, а именно – „Какво произвеждаме?“.

Увеличаването на публичните разходи за научно-развойна дейност и образование (крайно необходими мерки, посочени в реалистичния сценарий) е допълнено с препоръка за целенасочени мерки от страна на държавата за намаляването на структурната безработица. Към момента действията на държавата в тази сфера са хаотични и категорично недостатъчни. Повишаването на ефективността на мерките за социално включване би довело и до намаляване на бедността и социалното неравенство, създавайки по-благоприятни условия за включващ растеж и изграждане на икономика на знанието.

Един от основните изводи на настоящето изследване е, че съществуващите конкурентни предимства, с които разполага българския бизнес, са недостатъчни и неподходящи за осъществяване на устойчив догонващ растеж. Това изисква бързи и решителни мерки за реструктуриране на националното производство. Трябва да се следва политика за динамично изграждане на нови конкурентни предимства и постепенно преминаване от предимства „ниска цена/ ниска добавена стойност/ ниски данъци“ към предимства, концентрирани в качествените характеристики на националното производство и повишаване на добавената стойност. Първа стъпка в тази посока може да бъде насърчаването на износа в средно- и високотехнологични сектори, в които имаме традиции и известни предимства. Такива биват фармацевтика, ИТ сектор, компютърна и комуникационна техника, мехатроника. Това би стимулирало трансфера на технологии и ноу-хау, който е решаващ фактор за устойчивото повишаване на темповете на растеж.

Вече споменатите мерки за диверсифициране на вноса на енергийни ресурси и горива трябва да бъдат допълнени с действия за намаляване на концентрацията на българския износ към един и същи регион. Удачна стратегия в процеса на диверсифициране на външнотърговските партньори на страната е насочването към пазарите в Азия и Близкия изток, както и възстановяване на традиционно силните експортни позиции на България на руския пазар.

Мерките, посочени в реалистичния сценарий, са съществено разширени в оптимистичния сценарий с цел по-ефективното използване на фискалната политика като стабилизиращ механизъм, но и като инструмент за стимулиране модернизацията на икономиката. Допълнителното редуциране на дела на косвените данъци може да бъде постигнато чрез въвеждане на диференцирани ставки на данък добавена стойност за стратегически стоки и услуги, като например лекарства, книги, храни. Прогресивното подходно облагане и относителното повишаване на преките данъци могат да бъдат допълнени с мерки за данъчни облекчения в стратегически сектори, както и при реинвестиране на печалбата на предприятията в нови технологии.

Най-големите предизвикателства в бюджетната сфера са ниската прозрачност при разпределение на публичните средства, както и липсата на механизъм за оценка на ефективността на провежданата политика в дългосрочен план. Поради това като съществен фактор за успешна бюджетна политика е определено създаването на средносрочна приоритизирана бюджетна програма.

Комбинацията от средносрочна бюджетна програма и твърдите фискални правила, въведени на територията на ЕС ще гарантира, от една страна, устойчиво ниво на публичните разходи, незастрашаващо бъдещата стабилност, и, от друга страна, ефективно разпределение на тези средства, съобразно приоритети, определени и съгласувани с

обществото.

По отношение на промяна на ценовите аспекти на конкурентоспособността на България, смятаме, че най-подходящата и перспективна стъпка за осъществяване на устойчив догонващ растеж в България е постепенното преминаване от система на паричен съвет към по-гъвкав валутно-курсов режим. Осъществяването на тази реформа ще осигури повече възможности пред България за провеждане на стабилизационна политика, което ще предпостави по-благоприятна среда за структурни реформи и целенасочени секторни политики за повишаване на конкурентоспособността на българския бизнес. Във връзка с това въпросът, който стои на дневен ред, е за начина, по който тази реформа може да се осъществи максимално безболезнено и при избягване на рисковете от валутно-курсова криза. За да отговорим на този въпрос, сме проследили процеса на преход от фиксираност към гъвкавост на валутния курс в икономиките, които са се справили с този проблем – Полша и Чехия. Оценени са възможностите на България да осъществи тази стратегия в средносрочен план.

В *заключението* са обобщени резултатите от направените изследвания, систематизирани са отговорите на поставените изследователски въпроси. Формулирани са обобщени изводи за конкурентоспособността на България на външните пазари и външнотърговските и валутно-куровите условия за устойчивост на растежа. Посочени са насоки за бъдещи изследвания.

IV. СПРАВКА ЗА ОСНОВНИТЕ ПРИНОСНИ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В настоящия дисертационен труд могат да се открият следните приноси моменти:

- Оценена е конкурентоспособността на България на международните пазари в периода на прехода от 1991-2015 г. чрез задълбочен и обхвaten анализ на движенията по сметките на платежния баланс на България. За цeлта периода е разделен 4 подпериода и в рамките на всеки подпериод са анализирани движенията по текущата сметка, по капиталовата и финансовата сметка, както и са изследвани причините и факторите за наблюдаваните тенденции.
- Приложен е моделът за платежно-балансовото ограничение пред растежа на Антъни Търлоул и е доказана неговата валидност за България в периода 1994-2014 г. Изследването е разширено чрез мултисекторен анализ на коефициентите на еластичност на износа спрямо дохода и спрямо цената на България. Въз основа на направеното изследване са оценени устойчивите темпове на растеж на българската икономика и са дефинирани платежно-балансовите ограничения пред растежа.
- Направено е авторово изследване за оценка на ефекта на валутно-курсoвите режими върху икономическия растеж в 14 държави в преход от централна и източна Европа, вкл. България. Изследваният период е 2002-2014 г. като валутно-курсoвите режими са разпределени в три групи: фиксиран, междинен и гъвкав валутно-курсoв режим, съгласно де факто методологията на МВФ. Използваната техника е динамичен обобщен метод на моментите.
- Потвърдена е негативната зависимост между фиксираността на валутния курс и темповете на икономически растеж в условия на преход от планова към пазарна икономика и капиталова либерализация. Отклонението от средните нива на растеж в сравнение с гъвкавите режими възлиза на около 1 %. Сред причините за по-ниския растеж могат да се посочат по-големия ефект на външни шокове и относително голямата нестабилност на макроикономическата среда, водеща до сериозни отклонения от устойчивите нива на растеж.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

- Спасова, Елена. 2016. *Платежно-балансови ограничения пред икономическия растеж на България*. сп. „Икономическа мисъл“, 2/2016, Институт за икономически изследвания при БАН, ISSN 0013-2993, стр. 90-108.
- Спасова, Елена. 2016. *Роля на валутно-курсните режими за постигане устойчив растеж в централна и източна Европа*. Сп. „Икономически и социални алтернативи“, бр.1/2016, УНСС, ISSN 1314-6556, стр. 24-40.
- Спасова, Елена. 2015. *Цена vs. Качество – подобряване на дългосрочните конкурентни позиции на българския бизнес на глобалните пазари*. Сборник „Лидерството – време за промени“, ISBN: 978-954-535-898-2, Издателство на НБУ, София, стр. 128-138.
- Спасова, Елена. 2014. *Възможностите за устойчив растеж на българската икономика в контекста на модела на платежно-балансовото ограничение пред растежа*. Сборник „Устойчиво развитие и управленски практики: България - Бавария“, ISBN: 978-954-337-236-2, изд. Авангард Принт, Русе, стр. 338-358.
- Spasova, Elena. 2013. *Exchange rate regimes in the new member states as factors for balance of payments sustainability: The case of Bulgaria*. Proceedings of the 5th International Conference “The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the changed World”, ISBN: 978-960-363-043-2 - ISSN: 1792-4383, pp. 187-201.
- „Платежно-балансови аспекти на икономическия растеж в България“, научна студия: приета за публикуване и под печат в сп. „Икономически изследвания“, Институт за икономически изследвания при БАН.

Доклади, изнесени на конференции

- „The balance-of-payments constrained growth model in transitional economy: the case of Bulgaria“, Седма Международна конференция „Икономиките на балканските и източноевропейските държави в променящия се свят“ /7th International Conference „The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the changed world“ ЕВЕЕС 2015/, организирана от Института по технологии на Кавала, 08-ми – 10-ти май 2015 г., гр. Кавала, Гърция.
- „Роля на валутно-курсовия режим за макро-финансовата стабилност в държавите от централна и източна Европа“, Научно-практическа конференция с международно участие „Иновации в икономиката“, НБУ, 3-ти октомври 2015 г., гр. София.